

još izvodi na filozofijski način, a nije, u skladu sa *sadržajem* redukcije „boga“, „apsoluta“ i tako dalje, prišao konkretnoj kritici samog izvornog sadržaja³⁹. Zapravo, kontemplativni „zor“ (Anschauung), za razliku od „osjetilno ljudske djelatnosti, prakse“, pogađa glavna zamjerka Feuerbachu u I glavi „Njemačke ideologije“⁴⁰. Sve do u pozne spise i izjave, kritičke primjedbe upućene Feuerbachu (Marx u pismu J. B. v. Schweitzeru, 24. I 1865, Marx—Engelsu 24. IV 1867, Engels o Feuerbachu u „Ludwig Feuerbach i ishod njemačke klasične filozofije“, 1866.⁴¹, pogađaju apstraktnost, siromaštvo u pogle-

³⁹ „Za praktičkog materijalista, to jest komunista, radi se o tome da se postojeći (bestehende) svijet revolucionira da se stvari pred sobom nađene napadnu i promijene“ upućuje Marx na Feuerbachovu adresu (MEW, 3, str. 42, Deutsche Zeitschrift ... etc., str. 1208). „Nije pogreška što Feuerbach ... osjetilni privid podređuje osjetilnoj zbilji konstatiranoj točnijim istraživanjem činjeničnog stanja, nego što u posljednjoj instanci ne može svršiti s osjetilnošću, a da je ne gleda „očima“ to jest kroz „naočale“ *filozofa* (Engelsova primjedba, I. c., str. 43, D. Z. f. Ph., str. 1209). Feuerbach „ostaje pri apstraktumu »Čovjek«, „zadržava se u teoriji“, „ne shvaća ... ljude u njihovim danim društvenim vezama“, „životnim uvjetima“ koji su ih „učinili onim što jesu“ (I. c., str. 44, D. Z. f. Ph., str. 1210).

⁴⁰ Usporedi „I. ad Feuerbach“ (Teze o Feuerbachu) MEW 3, str. 5, 6, 7, vidi I. c., str. 27 pisano u proljeće 1845. Tu je sadržano u bitnom sve što je razvijeno kasnije u I glavi (pisanoj od rujna, najkasnije prve polovice listopada 1845. do početka 1846) (vidi B. Andréas, W. Mönke, Neue Daten zur „Deutschen Ideologie“ ... etc, Archiv für Sozialgeschichte, Hannover, 1968, str. 25—26; u članku G. A. Bagatusija „Struktura ...“, Voprosi filosofii, 10, 1965, str. 110, situira se tekst između studenog 1845. i travnja 1846).

⁴¹ MEW 16, str. 25: „Uspoređen s Hegelom Feuerbach je sasvim siromašan. Ipak je bio epohalan poslije Hegela jer je naglasio stanovite, kršćanskoj svijesti neugodne točke, važne za napredak kritike, koje je Hegel ostavio u mističkom clair-obscur-u“; usporedi MEW 31, str. 290; usporedi MEW 21, str. 272, 286: „začudno siromaštvo Feuerbacha u usporedbi s Hegelom“; str. 290; „Od Feuer-